

הדלקת נר שבת

מדוע מברכים על הדלקת נר שבת?

ר' רפי פרידמן

האם יש מקור להדלקה

המשניות הראשונות בפרק 'במה מדליקין' דנות באלו שמנים ופתילות מותר או אסור להדליק נר לשבת, אבל לא מזכיר שם בכלל שיש חובה להדליק. ומשמע שגם אם אין מצווה להדליק נר לשבת עדיין אסור להדליק באופן שהאדם עלול לבוא להטות את הנר.

רק בהמשך הפרק מצינו כמה אזכורים להדלקת נר שבת במשניות וברייתות, ויש לבחון האם יש ראייה מהם לכך שצריך להדליק.

א. המשנה בדף ל"א: "על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן... ובהדלקת הנר". אולם נראה שאין זה מוכרח, שהרי ניתן לומר שמתות משום שמאחרות להדליק (כתוס' רא"ש כ"ה) או משום שמדליקות בשמנים או פתילות אסורים (ואז יבוא להטות), או משום שצריך שיהיה נר דלוק רק משום הסעודה וודאי לא מוכח שיש מצווה להדליק גם ללא סעודה.

ב. המשנה בדף ל"ד: "שלשה דברים צריך אדם לומר... עשרתם, ערבתם? הדליקו את הנר". אין מכאן ראייה שיש מצווה עצמית בהדלקה שהרי יתכן שהמשנה רק מונה הכנות אחרונות שצריך לעשות לפני שבת, שאחריותו של הבעל לוודא שנעשו, כמו שברור שאין מצווה מיוחדת לעשר לפני שבת.

ג. ברייתא בדף ל"ה: "תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה... שלישית - להדליק את הנר..." אין כאן ראייה, שהרי מדובר בהכנות לקראת שבת, ולא מוכח שיש מצווה עצמית בהדלקה, כמו שאין מצווה מיוחדת מדרבנן להבטיל ממלאכה בשדות ובחנויות, אלא תקעו כדי שיעזבו את מלאכתם ויסיקו לבוא לביתם ולהתכונן לשבת כראוי.

ד. ברייתא בדף קי"ט: "רבי יוסי בר יהודה אומר: שני מלאכי השרת מלווין לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך". אין כאן ראייה שיש מצווה, כמו שאין מצווה עצמית בעריכת השולחן והצעת המטה, אלא רק כחלק מהכנת סעודת שבת.

הדלקת נר בשבת חובה

במשנה בדף כ"ד: אוסר ר' ישמעאל להדליק בעטרן מפני כבוד השבת, ומבארת הגמרא טעמו:

אמר רבא: מתוך שריחו רע, גזרה שמה יניחנה ויצא. אמר ליה אביי: ויצא! - אמר ליה, שאני אומר: הדלקת נר בשבת - חובה.

ואם כן מצאנו מקור בדברי רבא לכך שיש חובה להדליק. אלא שבגמרא מבואר שיש יחס בין ההדלקה לבין היות האדם במקום הנר.

ואכן רש"י (ד"ה "חובה") מבאר שחובת ההדלקה היא משום כבוד שבת, יש חובה לאכול סעודת שבת וודאי שמשום כך צריך נר שהרי אמר אביי ביומא (ע"ה) שאין סעודה חשובה אלא במקום אור! כאשר יבוא לאכול סעודת שבת במקום שיש נר עטרן, לא יוכל לעשות זאת בגלל הריח, וא"כ יוצא שאינו מקיים מצוות סעודת שבת. יוצא שמצוות הדלקת הנר היא רק סעיף במצוות סעודת שבת, ויתכן שלולא הסעודה אין חובת הדלקה לרש"י.

וכן נראה מדברי רבינו משולם המובאים במרדכי:²

לא היה מברך על הדלקת הנר משום דאמרינן פרק התכלת³ כל מצוה שאין עשייתה גמר מלאכת מצותה אין מברכין עליה, ונר שבת אין גמר עשייתה אלא בשעת אכילה כדאמרינן בערבי פסחים (ק"א). ור"י אומר שיש לברך ולא קשה מהתכלת דגמר מצותה היא שרואין בה לשמש בבית ולישא הכלים על השולחן.

ואם כן לדברי רש"י ורבינו משולם אין מצווה עצמית בהדלקת הנר, אלא רק מדין האכילה. תוס' (כ"ה, ד"ה "הדלקת") אמנם מסכימים עם רש"י שהגמ' כאן עסוקה בהדלקת נר במקום סעודה, ועל זה הקשה אביי, וממילא חידושו של רבא הוא בזה. אבל לדעתם ודאי שיש מצווה להדליק גם ללא הסעודה, שהרי שנינו משנה מפורשת (ל"א):

על שלש עבירות נשים בשעת לידתן... ובהדלקת הנר.

כלומר היה ברור לתוס' שיש חובה בעצם הדלקת הנר גם ללא מצוות סעודת שבת, ורבא כאן הוסיף שיש חובה להדליק מצד חובת הסעודה. אם כן נראה שנחלקו רש"י ותוס' האם יש מצווה להדליק נר או שזהו רק סעיף במצוות סעודה.

(לכאורה נפק"מ שעולה מדבריהם תהיה במקרה שיש כבר נר דולק).

שיטת רש"י ותוספות

הגמרא בדף קי"ט דורשת:

ותזנה משלום נפשי נשיתי טובה (איכה ג', י"ח) מאי ותזנה משלום נפשי? - אמר ר' אבהו: זו הדלקת נר בשבת.¹

ומבאר רש"י:

שלא היה לו ממה להדליק, ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה. בעל תורה תמימה מבאר שדוקא בשבת שמעמיד הנר במקום אחד ואינו יכול לטלטלו אז יש לו חושך בשאר הבית, אבל בשאר ימים גם אם יש לאדם רק נר אחד הוא יכול לקחתו עמו מחדר לחדר. אך מקשה מדוע רש"י כפל מילת "הולך" (שהולך ונכשל והולך באפילה), ותיירץ שאולי צריך לגרום "ואוכל באפילה", וכן תיקן הב"ח במקום. לפי"ז מובן מדוע דוקא על שבת נאמר "ותזנה משלום נפשי", כי בשאר ימים אין מצוות אכילה. אם כן רש"י לשיטתו שעיקר מצוות ההדלקה היא בגלל האכילה.

1 ושמ בגמרא נאמר שסומא אינו נהנה מהאכילה משום שאינו רואה את האוכל, וזה פי' הפס' "המאכלך מן למען ענתך", שכיון שטעמו בו את כל המינים אבל ראו תמיד אותו דבר, היה להם עינוי.

2 פרק במה מדליקין רמ"ז, רצ"ד.

3 מנחות מ"ב, ע"ב.

אלא שרש"י מוסיף גם "שהולך ונכשל", ואם כל הדלקת הנר אינה אלא משום הסעודה זה לא שייך להולך ונכשל.

עוד קושי בהסבר זה ברש"י עולה מהגמרא בפסחים (ק"א):

ואף רב הונא סבר: אין קידוש אלא במקום סעודה. דרב הונא קדיש, ואיתעקרא ליה שרגא, ועיילי ליה למניה לבי גנניה דרבה בריה דהוה שרגא, וקדיש וטעים מידי. אלמא קסבר: אין קידוש אלא במקום סעודה.

ואף רבה סבר: אין קידוש אלא במקום סעודה. דאמר אביי: כי הוינא בי מר כי הוה מקדש אמר לן: טעימו מידי, דילמא אדאזליתו לאושפיזא מתעקרא לכו שרגא, ולא מקדש לכו בבית אכילה, ובקידושה דהכא לא נפקיתו דאין קידוש אלא במקום סעודה.

בסיפור על רב הונא אנו מוצאים שהיה לו נר בזמן הקידוש ואז כבה, ובכל זאת הלך לדירת בנו לסעוד, משמע שלמרות שכבר קידש לא רצה לסעוד בלא נר. אמנם הוא קידש שוב בדירת בנו, אבל לא משום נר, אלא משום שאין קידוש אלא במקום הסעודה, וא"כ לא יצא ידי חובת קידוש בפעם הראשונה.

אבל בסיפור של אביי אנו רואים שרבה הקפיד שיטעמו, כדי שיצאו אצלו ידי חובת קידוש ויהיה קידוש במקום סעודה, אבל לא חשש שיסעדו אצלו, וא"כ לכאורה היה ניתן ללמוד מכאן שאפשר לסעוד בלי נר אבל לא לקדש בלי נר. אבל נראה לפרש להיפך, שלסעוד א"א בלי נר, וממילא א"א לקדש, כי אין קידוש אלא במקום סעודה. ואולי לכן אמר: "ולא מקדש לכו בבית אכילה", כלומר שמשום שלא יאכלו - לכן לא יוכלו לקדש.

מרש"י ורשב"ם שם משמע שאין סעודה בלי נר, שכתבו סתם שאם לא יהיה נר לא יאכלו. וכן מתוס' שם רואים שאין סועדים סעודת שבת בלי נר, שכתבו:

ומה שלא היה מקפיד על סעודת שבת שלא לאכול בלא נר כדפי' בקונטרס היינו משום שיוכלו לעשות למחר שלש סעודות או שמא יוכלו לאכול במקום שיש שם נר ואין יין.

ויש להתלבט בדבריהם האם אין סעודה בלי נר מדינא או כי אין דרך לעשות זאת.

המהרש"א (ד"ה "בקדושה") מבאר שודאי שמדינא יכלו לאכול בלי נר אם ירצו, אלא שכיון שחשש רבה שלא ירצו לעשות זאת אמר להם לטעום, וכדבריו כתב גם בעל 'תרומת הדשן' (סימן צ"ג, כתבים קנ"ח) שאין זה אלא צער אבל אין איסור מדינא.⁴ וברא"ש (פרק ערבי פסחים סימן ה') כתב במפורש שאין דין אכילה לאור הנר.

ואם כן יוצא לכאורה קשה, שהרי לעיל למדנו שדין סעודה כולל בתוכו את דין הנר, שסעודת שבת צריכה נר ולכן מדליקים, ואילו כאן מוכח שאפשר לאכול סעודה ללא נר.

נראה שצריך לחלק בין דין הסעודה בנר, לדין הדלקת נר לסעודה. אמנם מדין סעודה מותר לאכול ללא נר למרות שזה צער, וכמו שכתב תה"ד, אבל הברכה על הדלקת נרות היא דוקא כשמדליק כדי שיאכלו לאורם, ועל זה אמר רבא (כ"ה) שהדלקת נר בשבת חובה, כלומר שחובה להדליק דוקא במקום שאוכל, ולפי תוס' שם על הדלקה זו מברכים. ואם הדליק במקום שיאכל, ואח"כ היה לו צער לאכול שם, כגון שחם בבית ורוצה לאכול בחצר, מותר, כי קיים כבר חובת הדלקה כמצוותה, ואין חובה לסעוד שם. אבל אם יודע מראש שלא יאכל, כגון שמתארח לסעודת שבת אצל חברו, לא יוכל להדליק בברכה, כי תקנו ברכה דוקא על הדלקה לצורך סעודה.

4 ומשום כך פוסק שאם כבו הנרות בסוכה, יכול לאכול בבית, כי זה נחשב צער שפוטרו מסוכה, שהרי רב הונא עבר לבית בנו בשביל שלא לאכול בחושך. וכן משמע מרש"י לעיל "שבני ביתו מצטערין לישיב בחושך", וכן רואים בתחילת ברכות.

אלא שמדברי רש"י "הולך ונכשל" עדיין קשה.

ונראה לומר שדין הדלקת נר שבת הוא מצד הדאגה ליכולת התנהלות מכוונת בשבת, וממילא הוא צריך להיות במקום סעודה שהרי אין סעודה חשובה אלא במקום אור וראוי מצד כבוד שבת לדאוג לכך, כמו שזה לא כבוד שבת שילך בביתו בחשכה.

וכדברינו נראה מפורש בדברי רש"י על דברי רבא (כ"ג) שאומר שאם בשבת חנוכה עני יכול לקנות רק נר אחד, יקנה לשבת "משום שלום ביתו". לכאורה הכוונה במושג "שלום ביתו" הוא שלום בתוך בני הבית. אבל רש"י שם פירש "והכי אמרינן לקמן ותזנח משלום נפשי - זו הדלקת נר בשבת, שבני ביתו מצטערין לישב בחשך".⁵ ואכן הב"ח (סימן רס"ג), מסביר שכיון שצריך לאכול משום כבוד שבת את הסעודה במקום נר משום שלום בית, לכן הדלקת נר שבת היא חובה, ולכן מברכים. כלומר כל חובת הנר היא תולדה של כבוד שבת.

שיטת תוספות

לתוס' (כ"ה, ד"ה "הדלקת") היה פשוט מסברא שצריך להדליק נר לקראת שבת, שהרי ראייתם מהמשנה בדף ל"א: שמזכירה את הדלקת הנר אינה מוכחת כמו שהתבאר לעיל. ונראה שסברתם היא שכיון שאין אפשרות לחיות נורמלי בלי אור ודאי שצריך להדליק אור לקראת שבת, אדם שלא מדליק נר לקראת שבת מבטא את הזלזול שלו בשבת, שהרי בלי אור לא יוכל לחיות בביתו, ועל כן מובן מאוד לומר שצריך להדליק לשבת נר מצד כבודה. אלא שמעבר לזה מחדש רבא שיש חובה להדליק נר מצד עצם קיום מצוות השבת - הסעודה, שא"א שתתקיים ללא אור.

ואם כן תוס' סוברים שהסעודה היא ממצוות עונג שבת ויש לעשותה דווקא במקום נר, וגם זה חלק ממצוות עונג שבת, למרות שיש עוד מצווה להדליק נר גם ללא סעודה משום כבוד שבת.

מהגמ' (ק"ח) היה נראה שהמושגים תלויים זה בזה:

במה מענגו... רב חיאי בר אשי אמר רב אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו, הרי זה עונג.

ונראה לומר שכבוד שבת פירושו ההכנה לקראת שבת, הכרת ערכה של שבת גורמת לאדם להתכונן אליה במיוחד, אולם עצם האכילה וכדומה שהיא בעצם מימוש הערך המיוחד של שבת - כבוד שבת - בשבת עצמה, הריהי עונג שבת.

ואם כן ניתן לומר שיש דין אחד של הדאגה לכבודה של שבת המתבטא בהתכוננות לקראתה, לולא דברי רבא ודאי שהיה צריך להדליק נר לקראת שבת שא"א להיות בלא אור בבית, אולם רבא מחדש שסעודת שבת עם אור זה עונג שבת וממילא מרחיב את החיוב של ע"ש לדאוג לכך שיהיה אור בבית לקראת שבת.

התוספות בדף כ"ה, ד"ה "חובה", דנים בברכה על ההדלקה, ושם טוען בעל התוספות שכיון שאין מצווה להדליק אלא שיהיה דלוק ממילא אין לברך על ההדלקה, תוספות עצמו לא חוזר בו מכך אלא רק טוען שאע"פ שלא צריך להדליק במיוחד לכבוד שבת אפ"ה צריך לברך, ומשמע בדבריו כדברינו לעיל, שאמנם כל מצוות ההדלקה היא כדי לדאוג לכך שבשבת יהיה אור בבית, ואם כן ודאי שאם יש

5 ועיין ברש"י שמדקדק מדוע כתב דוקא שבני ביתו מצטערין, הרי גם האדם עצמו מצטער? ועוד נ"ל לשאול שמהפסוק נראה שהאדם מדבר על עצמו שאין לו שלום "ותזנח משלום נפשי"? הרש"ש מסביר שאולי רבא התכוון במילה "ביתו" לאשתו ולא לבני הבית כרש"י, כמו שר' יוסי שקרא לאשתו ביתו, ופירש שדוקא האשה מצטערת כי היא עלולה למות בשעת לידה אם לא ידליקו כראוי, ולכן עלולה לבוא לידי מריבה עם בעלה.

כבר אור דלוק אין צריך להדליק.

אולם ר"ת שם בתוספות חולק וסובר שודאי צריך לחזור ולהדליק, ואם כן משמע שלמד שיש עניין להכין את העונג של שבת.

ונראה לומר שר"ת סובר שמצוות עונג שבת אינה מתחילה רק ביום השבת עצמו, אלא היא תלויה בהתכוננות האדם אליה, אדם שלא מכבד את השבת בהתכוננות ראויה אליה גם לא יתענג בה, ואם כן כדי לקיים מצוות עונג שבת כראוי צריך להתחיל מכבוד שבת ולהדליק לקראת שבת נר מיוחד לכבודה.⁶

6 מפאת שיקולי עריכה לא הובא המאמר בשלמותו, יישר כח לר' שילה בר ניצן על העריכה.